

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR
NAZİRLİYİ

P O L İ S   A K A D E M İ Y A S I

Kafedra: «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi»

Fənn: «Hüquq nəzəriyyəsi»

M Ü H A Z İ R Ə

MÖVZU 3: «Normativ hüquqi aktlar».

MÖVZU 3: «Normativ hüquqi aktlar».

P L A N:

1. Normativ hüquqi aktların anlayışı, əlamətləri və növləri.
2. Normativ hüquqi aktların hüquqi qüvvəsi.
3. AR DİN –in normativ hüquqi aktları.

ƏDƏBİYYAT:

1. *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı 1995 (sonrakı əlavə və dəyişikliklərlə - 2009).*
2. *Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı 2010.*
3. *Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi Bakı 2010.*
4. *Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi. Bakı 2010.*
5. *“Normativ-hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu.*
6. *«Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Dərslük. Polis Akademiyası. Bakı, 2007.*
7. *Xropanyuk. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı, 2007.*
8. *Lazarev. «Ümumi dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı, 2006.*
9. *«Hüquq nəzəriyyəsi». Sxemlər albomu. Polis Akademiyası. Bakı, 2010.*

GİRİŞ

Normativ hüquqi aktların təhlilinə keçməzdən əvvəl hüquqi aktlara keçməzdən əvvəl hüquqi aktlar barəsində məlumat vermək məqsədəuyğun olardı. Azərbaycan Respublikasının “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiya qanununa əsasən normativ hüquqi aktlar hüquqi aktların yalnız bir növüdür. Hüquqi akt nədir? «Hüquqi» anlayışı hər hansı bir kateqoriyanın hüquqiliyindən xəbər verir (məsələn hüquq sistemləri və hüquqi sistem). «Akt» isə latın sözü olub sənəd mənasını verir. Hüquqi aktların fərqli xüsusiyyəti isə bu aktların dövlətin səlahiyyətli orqanları tərəfindən verilməsidir. Normativ hüquqi aktlar haqqında Konstitusiya qanununa əsasən hüquqi aktlar aşağıdakılardır:

1. Normativ hüquqi aktlar;
2. Normativ xarakterli aktlar;
3. Qeyri normativ hüquqi aktlar.

Normativ hüquqi aktın qüvvəsi istər zaman, istərsə də məkan baxımından hüdudsuz ola bilməz. Normativ-hüquqi aktlar müəyyən bir dövlətin ərazi hüdudları çərçivəsində və müəyyən bir dövrdən başlayaraq qüvvədə olur, yəni onların hüquqi qüvvəsi müəyyən zaman kəsiyini və ərazini əhatə edir. Bu o deməkdir ki, normativ hüquqi aktların hüquqi qüvvəsi, ilk növbədə, zamanla və məkanla məhdudlaşır. Həmin aktların hüquqi qüvvəsinin bu cür məhdudlaşması obyektiv hadisədir. Hansısa dövrdən başlayaraq qüvvəyə minməsinin, əbədi olmamasının və dövlətin ərazisi və yaxud dövlət ərazisinin müəyyən bir hissəsi ilə məhdudlaşmanın labüdlüyü ilə şərtlənir. Bundan əlavə, demək olar ki, hər bir normativ hüquqi aktın hüquqi nizamasalma predmeti müəyyən münasibətlərlə məhdudlaşır ki, bu da aktın predmetə görə hüquqi qüvvəsini müəyyən edir. Normativ hüquqi aktların yalnız müəyyən kateqoriyadan olan şəxslərə şamil edilməsi və hüquqi qüvvəsinin həmin əsasda məhdudlaşması da mümkündür. Normativ-hüquqi aktların hansı şəxslər barəsində tətbiq edilməsi məsələsi onların şəxslərə görə qüvvəsinin müəyyən edilməsinə zərurət yaratmışdır.

Normativ hüquqi aktların sistemə salınması həmin aktlardan düzgün, rahat və əlverişli qaydada istifadə olunmasına, hüquq qaydasının

möhkəmləndirilməsinə, həmçinin qanunvericilikdəki qüsurları üzə çıxarıb onların aradan qaldırılmasına xidmət edir.

SUAL 1. Normativ-hüquqi aktların anlayışı, əlamətləri və növləri

Normativ hüquqi akt – tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə, qanunla və ya fərmanla dövlət orqanının səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlər üzrə həmin dövlət orqanı tərəfindən və ya referendum yolu ilə qəbul edilmiş, hamı üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirən, qeyri-müəyyən subyektlər dairəsi üçün və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən formalı rəsmi sənəd.

Normativ-hüquqi aktlar bilavasitə dövlət tərəfindən yaradılır. Dövlətsiz normativ-hüquqi aktların yaranmasını təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Normativ-hüquqi aktlar anlayışı XIX əsrdə daha çox alman hüquqşünaslarının işlətdiyi ifadədir. Alman pozitivistlərinə görə normativ aktlar iki yerə bölünürdü:

1. normativ-hüquqi aktlar;
2. qeyri-normativ hüquqi və ya fərdi aktlar.

Bunlar bir-birindən fərqləndirilirdi:

1. Normativ-hüquqi aktlar fərdi aktlardan ümumiliyi ilə fərqlənir. Normativ-hüquqi aktlar hamıya aid ola bilər. Məsələn, Konstitusiya. Normativ-hüquqi aktlar bir qrup şəxsə də aid ola bilər. Məsələn, əlillərə, təqaüdcülərə aid qanunlar. Burada normativ-hüquqi aktlar həmin bir qrup şəxsin ayrı-ayrılıqda hamısına şamil edilir. Normativ-hüquqi aktların konkret yönəldiyi ünvanı yoxdur. Amma, fərdi aktların konkret ünvanı var. Fərdi aktlar, adından göründüyü kimi, fərdi səciyyə daşıyır. Məsələn, məhkəmənin konkret iş üzrə qərarı, Prezidentin hər hansı bir məsələyə aid sərəncamı.

2. Normativ-hüquqi aktlar hüquq norması yaradır, fərdi aktlar isə yaratmır;

3. Normativ-hüquqi aktlarda belə bir xüsusiyyət var ki, bu aktlar bir qrup şəxsə aid olmasa da, müəyyən müddət keçdikdən sonra, həmin şəxsə də şamil edilir. Məsələn, təqaüdcülər haqqında qanun şəxs qocalandan, müəyyən yaş

həddinə çatdıqdan sonra ona aid edilir. Bundan başqa, Konstitusiyaya kimi qanunlar haçan olursa-olsun, hamıya aiddir. Belə xüsusiyyətlər fərdi aktlarda yoxdur. Çünki, onların özü konkret hal üçün nəzərdə tutulur.

Normativ-hüquqi aktların aşağıdakı əsas əlamətləri var:

1. Səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən və ya referendumla qəbul olunur;
2. Ümumməcburi xarakter daşıyır;
3. Hüquq norması yaradır;
4. Dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulur;
5. Müəyyən formalı rəsmi sənəddir.

Normativ-hüquqi akt səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən və ya ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunan, dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş ümumi məcburi xarakterli hüquq normaları müəyyən edən, dəyişdirən, ləğv edən, rəsmi hüquqyaratma aktı-yazılı sənəddir.

Hüquq nəzəriyyəsində aid dərslərin, dərslər vəsaitlərinin bir qisminə normativ-hüquqi akt səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən qəbul olunan, dəfələrlə tətbiq olunması üçün nəzərdə tutulmuş hüquq normaları müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv rəsmi hüquqyaratma aktı kimi izah olunur. Məsələn, V.V.Lazarev və C.V.Lipen yazırlar ki, normativ-hüquqi akt səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyəti nəticəsində yaranan, hüquq normaları müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən aktdır. V.İ.Blasov isə yazır ki, normativ-hüquqi akt deyərkən, səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən qəbul olunan və hüquq normaları, yəni uzun müddət qüvvədə olmaq və dəfələrlə tətbiq edilmək üçün nəzərdə tutulan göstərişləri, həmçinin bu normaların dəyişdirilməsi və ya hüquqi qüvvəsinə xitam verilməsinə dair göstərişləri daşıyan akt nəzərdə tutulur. M.F.Məlikova da normativ-hüquqi akta bu cür tərif verir. Onun açıqlamasına görə, normativ-hüquqi akt dövlət orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyəti nəticəsində yaranan hüquq normaları müəyyən edən yaxud onları ləğv edən aktdır.

Bir çox dərslə və dərslər vəsaitlərində isə normativ-hüquqi akt səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyəti ilə yanaşı, həm də bilavasitə xalqın

hüquqyaratması nəticəsində yaranan rəsmi yazılı sənəd kimi izah olunur. Normativ-hüquqi aktı bu cür izah etmək daha düzgündür. Çünki normativ-hüquqi aktlar yalnız dövlət orqanları tərəfindən qəbul olunan hüquqyaratma aktlarından ibarət deyil, referendum yolu ilə qəbul edilmiş aktlar da onlara aiddir. Buna görə də, A.S.Piqolkin və A.X.Saidov normativ-hüquqi aktı səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən və ya referendum formasında bütün vətəndaşlar tərəfindən qəbul olunan, hüquq normaları müəyyən edən, dəyişdirən yaxud ləğv edən rəsmi yazılı sənəd kimi izah edirlər. V.N.Xropanyuk da yazır ki, normativ-hüquqi akt səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyəti və ya xalq iradəsinin birbaşa ifadə olunması nəticəsində (referendum yolu ilə) yaranır.

Normativ-hüquqi aktların müxtəlif növləri var. Burada bölgü bir sıra meyarlara görə aparılır:

I. Hüquqi qüvvəsinə görə;

1. qanunlar;
2. qanunqüvvəli aktlar;

II. Məkana görə;

1. Lokal (yerli) — müəyyən bir ərazidə qüvvədə olan aktlar. Məsələn, Bakı şəhəri İcra hakimiyyəti başçısının qərarı yalnız Bakı şəhəri ərazisinə şamil edilir;

2. Ümumi normativ-hüquqi aktlar — bütün ölkə ərazisinə şamil edilir.

Məsələn, Konstitusiya.

III. Zamana görə:

1. müddətli-keçid müddəaları;
2. müddətsiz;

IV. Şəxslərə görə:

1. Hamıya aid olan — Konstitusiya, insan hüquqları ilə bağlı olan qanunlar, mətbuat azadlığı haqqında qanun və s.

2. Müəyyən bir sosial qrupa aid olan normativ-hüquqi aktlar — əlillərə, təqaüdçülərə aid qanunlar və s.

Qanun (kanon sözündən tərcümədə tələffüz formasıdır) — xüsusi qaydada qəbul edilən və ali hüquqi qüvvəyə malik olan, ictimai həyatın başlıca məsələlərinə dair dövlət iradəsini ifadə edən normativ-hüquqi aktdır. **Qanun** – **dövlətin ali nümayəndəli orqanı tərəfindən xüsusi qanunvericilik qaydasında qəbul edilən ali hüquqi qüvvəyə malik, ölkə əhalisinin maraq və tələbləri baxımından ən mühüm ictimai münasibətləri tənzimləyən normativ-hüquqi aktdır.**

Qanunlar ali hakimiyyət orqanları tərəfindən (federasiya, yaxud onun üzvləri vasitəsilə) xüsusi qaydada, yaxud birbaşa xalq tərəfindən referendumla qəbul edilir. Onlarda ictimai və dövlət quruluşuna dair xalqın suveren iradəsi, dövlət aparatının təşkili prinsipləri və fəaliyyəti, vətəndaşların hüquq və azadlıqları, iqtisadi və siyasi inkişafın mühüm məsələlərini və s. ifadə olunur. Cəmiyyətin təsərrüfat və mədəni inkişafı, daha təhlükəli anti-ictimai təzahürlərlə mübarizə qanunlar vasitəsilə gərəkli ictimai məcraya istiqamətləndirilir. Qanunların rolu ictimai həyatın yeniləşməsi zamanı, demokratiyanın inkişaf etdirilməsində, kütlələrin siyasi aktivliyinin yüksəldilməsində xüsusilə artır.

Qanunun əlamətləri:

1. Parlament və ya referendum yolu ilə qəbul olunur;
2. Ali hüquqi qüvvəyə malikdir;
3. Xüsusi qanunvericilik qaydasında qəbul edilir;
4. İctimai həyatın ən mühüm məsələləri üzrə qəbul edilir.

Hüquqi keyfiyyətlərinə rəğmən qanunlar ali hüquqi qüvvəyə malikdir. Bu o deməkdir ki:

1) bütün digər normativ-hüquqi aktlar qanunlardan mənbə götürməli və heç zaman onlara zidd olmamalıdır; digər normativ-hüquqi aktla qanun arasında ziddiyyətin varlığında sonuncu üstün qüvvəyə malikdir;

2) qanunların heç bir digər orqanın təsdiqinə ehtiyac yoxdur;

3) onu qəbul etmiş orqandan başqa heç kim qanunu ləğv etmək, yaxud dəyişmək hüququna malik deyil.

Qanunların ilkinliyi, onların ali hüquqi qüvvəsi və xüsusi qəbuletmə qaydası — normativ aktın bu növünün əsas xüsusiyyətləri bunlardır. Buradan da onlara aid tələblər meydana çıxır;

- qanunlar həqiqətən mühüm məsələləri tənzimləməlidir;
- onlar məzmun və formasına görə təkmil olmalıdır;
- onlara sözsüz riayət edilməlidir.

Qanunların adi və konstitusion növlərini fərqləndirirlər. Sonunculara konstitusiyalar və ictimai və dövlət quruluşunun əsas məsələlərini tənzimləyən qanunlar aiddir.

Qanunun növləri:

- Konstitusion qanun;
- Adi Qanun;
- Orqanik qanun.

Normativ aktlar sistemində xüsusi yeri prezident hakimiyyəti aktları tutur. Onlar qanunqüvvəli aktlara aid edilir və prinsipə icra xarakteri daşıyır. Hüquqi nöqtəyi-nəzərdən yalnız fəvqəladə, yaxud hərbi vəziyyətdə və yalnız Konstitusiya əsasında prezident aktları qanunların fəaliyyətini dayandıra və ya onlara düzəliş etməyə imkan verə bilər.

Qanunqüvvəli normativ aktlar səlahiyyətli dövlət orqanlarına əsaslanan və ona zidd olmayan hüququyartma aktıdır. Onlar çox vaxt özündə ilkin normaları əks etdirir və icraedici xarakter daşıyır.

Qanunqüvvəli (tabeli) aktların növləri:

1. AR Prezidentinin Fərmanı;
2. AR Nazirlər Kabinetinin Qərarı;
3. Məhkəmə icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktları.

Ayrı-ayrı idarələrin qanunqüvvəli normativ aktları isə, bir qayda olaraq, idarədaxili münasibətləri tənzimləyirlər. Lakin bəzi dövlət idarələri məhdud mənada idarə daxilindən kənara çıxan xarici təsirli aktlar qəbul etmək hüququna malik ola bilərlər. Doğrudur, bəzən müəyyən aktlar qanunazidd halda qəbul edilir,

beləliklə, vətəndaşların hüquq və azadlıqları zərbə altına alınır. Lakin bu halda vəziyyət konstitusion mühakimə aktları ilə düzəldilir.

Yerli qanunqüvvəli aktları ərazi dövlət hakimiyyəti və idarəçiliyi orqanları, yaxud yerli özünüidarə orqanları qəbul edirlər. Onlar həmin ərazidə yaşayan və ya məskunlaşmış bütün şəxslərə şamil olunurlar.

Lokal qanunqüvvəli aktları qüvvəsi bir və ya bir neçə dövlət orqanının çərçivəsi ilə məhdudlaşan normativ hüquqi aktdır. Onlar öz fəaliyyətini yalnız həmin insan kollektivi ilə məhdudlaşdırırlar. Lokal aktlara əmək intizamı, ayrı-ayrı hissələr arasındakı münasibətləri tənzimləyən aktlar və s. aiddir.

Cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi və özünüidarəçiliyin dərinləşdirilməsi şəraitində sanksiyalaşdırılan qanunqüvvəli aktlar geniş inkişaf tapa bilirlər. Bu dövlətin ilkin razılığı ilə qəbul edilən (yaxud səlahiyyətli orqanın təsdiqindən sonra hüquqi qüvvəyə malik) normativ aktlardır ki, onlar da ictimai birliklərin, əmək kollektivlərinin, vətəndaşlarının yığıncaqlarına məxsus olur. Bunlar həm yerli, həm də lokal xarakterli ola bilər.

Normativ hüquqi aktlar dünyanın bir çox ölkələrində hüququn yeganə əsas mənbəyi kimi çıxış edir. Bu roman-german hüquq ailəsinə daxil olan ölkələrə, həmçinin həmin hüquq ailəsinə yaxın olan hüquqi sistemlərə aiddir.

Azərbaycan da o cür ölkələrdən biridir. Azərbaycan Respublikasında normativ-hüquqi aktlar hüququn yeganə əsas mənbəyidir.

Normativ-hüquqi akt səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən və ya ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunan, dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş ümumi məcburi xarakterli hüquq normaları müəyyən edən, dəyişdirən, ləğv edən, rəsmi, hüquqyaratma aktı – yazılı sənəddir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası da həm səlahiyyətli dövlət orqanlarının qəbul etdiyi, həm də Konstitusiyayı və referendumla qəbul edilmiş digər aktları normativ-hüquqi aktlara aid edir. Özü də ki, Konstitusiya və normativ-hüquqi aktlardan öz hüquqi qüvvəsinə görə üstün hesab olunur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin I hissəsi ilə

müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında qanunvericilik sistemi aşağıdakı normativ-hüquqi aktlardan ibarətdir:

- 1) konstitusiya;
- 2) referendumla qəbul edilmiş aktlar;
- 3) qanunlar;
- 4) fərmanlar;
- 5) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları;
- 6) mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları.

Bir qayda olaraq normativ-hüquqi aktlar rəsmi yazılı sənəd kimi mövcuddur. Normativ-hüquqi aktların rəsmiliyi dövlət əhəmiyyətli sənəd olmasındadır. Həmin aktlar ya dövlət orqanları tərəfindən qəbul edilir v ya sanksiyalaşdırılır, ya da xalqın birbaşa iradə ifadəsi nəticəsində qəbul olunmaqla rəsmiləşir və dövlətin təminatına verilir. Normativ-hüquqi aktların xüsusi qaydada hazırlanmış yazılı sənəd olması hüququn bu mənbəyinin ayrılmaz xüsusiyyətidir. Bu növ yazılı sənədlər özündə hüquq normaları barəsində informasiya daşımaqla həmin informasiyanın dəqiqliyinə, qorunmasına və hüquq münasibətlərinin iştirakçılarında çatdırılmasına xidmət edir.

Normativ-hüquqi aktlar hüquq normalarından ibarətdir. Həmin aktların normativliyi də məhz bununla, yəni ünvanlandığı subyektlərin iradəsindən asılı olmayan və tipik hallarına tətbiq olunması üçün nəzərdə tutulan ümumi məcburi xarakterli normalardan ibarət olması ilə müəyyənəşir. Normativ-hüquqi aktlar ayrı-ayrı subyektlərin iradəsindən asılı olmadan münasibətləri tənzimlədiyinə görə onlara heteronom (insana qədər mahiyyəti müəyyən olunmuş davranış qaydasıdır) normativ-hüquqi akt da deyilir. Ümumi məcburi xarakterli hüquq normalarının dəfələrlə tətbiq olunması normativ-hüquqi aktların uzun müddətə qüvvədə olmasını şərtləndirir. Normativ-hüquqi aktlar ləğv edilənə qədər uzun müddət qüvvədə olur. M.F.Məlikova da yazır ki, «bu aktlar hüquq normalarından, yəni ümumi xarakterli davranış qaydalarından ibarət olduğuna görə ayrı-ayrı hallara deyil, ümumi, tipik hallara tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulur. Bundan başqa

normativ aktlar bir dəfə deyil, hüquqi qüvvədə olduğu müddət ərzində dəfələrlə tətbiq olunur».

Normativ-hüquqi aktlar rəsmi yazılı sənəd kimi qanunvericiliklə müəyyən olunmuş formaya və rekvizitlərə malikdir. Normativ-hüquqi aktların rekvizitlərinə aşağıdakılar daxildir:

- 1) normativ-hüquqi aktın növünün adı (qanun, fərman və s.);
- 2) normativ-hüquqi aktın başlığı (tənzimləmə predmetini əks etdirən adı);
- 3) normativ-hüquqi aktın qəbul etdiyi tarix, yeri və qeydiyyat nömrəsi;
- 4) müvafiq normativ-hüquq aktı imzalamaq səlahiyyətinə malik olan şəxsin adı, soyadı, vəzifəsi və imzası

SUAL 2. Normativ-hüquqi aktların qüvvəsi (zamana, məkana və şəxslərə görə).

Normativ hüquqi aktın qüvvəsi istər zaman istərsə də məkan baxımından hüdudsuz ola bilər.

Normativ hüquqi aktlar müəyyən bir dövlətin ərazi hüdudları çərçivəsində və müəyyən bir dövrdən başlayaraq qüvvədə olur, yəni onların hüquqi qüvvəsi, ilk növbədə, zamanla və məkanla məhdudlaşır. Həmin aktların hüquqi qüvvəsinin bu cür məhdudlaşdırılması obyektiv hadisədir. Hansısa bir dövrdən başlayaraq qüvvəyə minməsinin, əbədi olmasının dövlətin ərazisi və yaxud dövlət ərazisinin müəyyən bir hissəsi məhdudlaşmanın labüdlüyü ilə şərtlənir. Normativ hüquqi aktların müəyyən kateqoriyadan olan şəxslərə şamil edilməsi və hüquqi qüvvəsinin həmin əsasda məhdudlaşması da mümkündür. Normativ hüquqi aktların hansı şəxslər barəsində tətbiq edilməsi onların şəxslərə görə qüvvə müəyyən etməsinə zərurət yaradır. Bununla əlaqədar hüquq ədəbiyyatında Normativ hüquqi aktların 3 əsasda zamana, şəxsə və məkana görə hüquqi qüvvəsindən söhbət gedir.

AR DİN-in normativ-hüquqi aktı – Daxili İşlər Naziri tərəfindən təsdiq edilmiş, dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulan, göstərişləri ümumməcburi xarakter daşıyan yazılı sənəddir.

Normativ hüquqi aktların zamana görə qüvvəsi dedikdə, onların hansısa tarixdən qüvvəyə minməsi və hüquqi qüvvəsini itirənədək münasibətləri tənzimləməsi (yəni müəyyən müddətə hüquqi qüvvəyə malik olması və fəaliyyət göstərməsi) nəzərdə tutulur. Bu o deməkdir ki, normativ-hüquqi aktların zamana görə qüvvəsi onların qüvvəyə minməsi ilə qüvvəsini itirməsinədək keçən bir dövrü əhatə edir. M.Məlikovanın sözləri ilə desək, qanunun (normativ-hüquqi aktın) zamana görə qüvvəsi məhz onun hüquqi qüvvə alması ilə başlayır və hüquqi qüvvəsini itirənə qədər davam edir. Normativ-hüquqi aktlar bu dövr ərzində əmələ gələn münasibətləri tənzimləyir, hüquqi qüvvəyə minməzdən əvvəl və qüvvəsini itirdikdən sonra yaranan ictimai münasibətlərə isə tətbiq edilmir. Qanunvericilik sisteminə daxil olan aktların düzgün tətbiq edilməsi, münasibətləri səmərəli şəkildə və dəqiq tənzimlənməsi, hüququ qaydasının sabitliyi və möhkəmliyinin təmin edilməsi üçün həmin aktların qüvvəyə minməsi və qüvvədən düşmə tarixinin dəqiq müəyyən olunmasının böyük əhəmiyyəti var.

Müasir dövlətlərin hüquqyaratma təcrübəsi göstərir ki, normativ-hüquqi aktların qüvvəyə minməsinin üç qaydası var:

- 1) normativ-hüquqi akt dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir;
- 2) normativ-hüquqi akt özündə nəzərdə tutulmuş (və ya bu aktın qüvvəyə minməsinə dair digər xüsusi aktda göstərildiyi) vaxtdan qüvvəyə minir;
- 3) normativ-hüquqi akt dərc edildikdən bir müddət sonra öncədən müəyyən olunmuş vaxtdan qüvvəyə minir.

Azərbaycanda bu qaydalardan ikisi tətbiq olunur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları ya dərc edildiyi gündən yaxud özündə nəzərdə tutulmuş tarixdə qüvvəyə minir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 98, 113 və 120-ci maddələrindən, həmçinin «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Qanunundan irəli gələrək Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, onların özündə başqa müddət nəzərdə

tutulmamışdırsa, dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir. Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktlarının çoxu dərc olunduğu gündən qüvvəyə minir. Normativ-hüquqi aktların dərc olunması dedikdə isə, onların istənilən nəşrdə deyil, rəsmi nəşrlərdə dərc edilməsi nəzərdə tutulur. Bu o deməkdir ki, normativ hüquqi aktların qüvvəyə minməsi üçün onlar rəsmi nəşrlərdə dərc olunmalıdır. Rəsmi nəşrlər qanunvericiliklə müəyyən edilir. Normativ hüquqi aktın mətninin qeyri-rəsmi nəşrdə dərc edilməsi, habelə qanunvericiliklə müəyyən olunmamış qaydada digər kütləvi informasiya vasitələri ilə yayımlanması onun rəsmiliyini təmin etmir. Normativ-hüquqi aktların rəsmi nəşrlərdə dərc olunmasına və dərc olunduqdan sonra qüvvəyə minməsinə dair qayda bütün demokratik dövlətlər üçün xarakterikdir. Normativ-hüquqi aktların qüvvəyə minməsi məsələsi Azərbaycan Respublikasında da həmin qaydada həll olunur. Azərbaycan Respublikasında da həmin qaydada həll olunur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsi normativ-hüquqi aktların tətbiqi və icrasının yalnız dərc edildikdən sonra hüquq münasibətlərinin subyektləri üçün məcburi olduğunu təsbit etmişdir. Həmin qaydanı Konstitusiyanın 149-cu maddəsi belə müəyyən edir:

1) referendumla qəbul olunmuş aktlar yalnız dərc edildikdə onların tətbiqi və icrası vətəndaşlar, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti, hüquqi şəxslər və vətəndaşlar üçün məcburidir;

2) yalnız dərc edilmiş qanunların tətbiqi və icrası bütün vətəndaşlar, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti, hüquqi şəxslər və bələdiyyələr üçün məcburidir;

3) yalnız dərc edilmiş fərmanların tətbiqi və icrası bütün vətəndaşlar, icra hakimiyyəti orqanları, hüquqi şəxslər üçün məcburidir;

4) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları yalnız dərc edildikdə onların tətbiqi və icrası vətəndaşlar, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, hüquqi şəxslər üçün məcburidir.

Konstitusiyanın 149-cu maddəsində mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarına bu qaydanın şamil edilməsi birbaşa

göstərilməsə də, maddənin mənasından başa düşmək olur ki, daha yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan digər normativ hüquqi aktlar kimi, həmin aktlar da yalnız dərc edildikdə onların tətbiqi və icrası məcburi ola bilər.

Qeyd etdiyimiz kimi, elə normativ-hüquqi aktlar da var ki, dərc edildiyi gündən deyil, özündə nəzərdə tutulan müddətdə qüvvəyə minir. Bu cür normativ-hüquqi aktların bir çoxu, adətən daha iri həcmə malik olur və ictimai münasibətləri özündə müəyyən edilmiş qaydalara uyğun şəkildə nizama salmaq üçün müəyyən hazırlıq, cəmiyyətin və hüquq normalarını tətbiq edən strukturların bir müddət onlarla yaxından tanış olmasını tələb edir. Məsələn, «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu 21 iyul 2000-ci ildə qəbul olunaraq 7 fevral 2001-ci il tarixdə dərc edilmişdir. Lakin o, həmin tarixdən deyil, 2001-ci il sentyabrın 1-dən qüvvəyə minmiş və bu birbaşa qanunun axırncı maddəsində təsbit olunmuşdur. «Azərbaycan Respublikasının 2001-ci il Dövlət büdcəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu isə 30 noyabr 2000-ci ildə qəbul edilmiş, 01 yanvar 2001-ci ildən isə qüvvəyə minmişdir.

Bəzən elə olur ki, hansısa normativ hüquqi akt dərc edildiyi gündən qüvvəyə minməyə də, onun müəyyən bir hissəsi bir müddət sonra qüvvəyə minir. Bu barədə normativ-hüquqi aktın özündə ayrıca göstəriş olur. «Polis haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununu buna misal göstərə bilərik. «Polis haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun keçid müddəalarında birinci təsbit olunur ki, bu Qanun dərc edildiyi gündən (həmin qanun 16 noyabr 1999-cu il tarixdə dərc edilmişdir) qüvvəyə minir. Daha sonra isə deyilir ki, hakimlərin bu Qanunun 21-ci maddəsinin 8-10-cu bəndlərində, 24-cü maddəsinin III hissəsinin 1-ci bəndində və II-IV hissələrində, 25-ci maddəsinin 6-cı bəndində nəzərdə tutulmuş azadlıq və mənzil toxunulmazlığı hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına dair səlahiyyətləri yeni cinayət-prosessual qanunvericiliyi qəbul olunduqdan, habelə «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununa uyğun olaraq hakimlər təyin edildikdən sonra qüvvəyə minir.

Belə də olur ki, normativ –hüquqi aktın qüvvəyə minməsi vaxtı başqa bir aktla müəyyən edilir. «Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər

Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikasının 11 iyul 2000-ci il tarixli Qanununu buna misal göstərə bilərik. Həmin Qanunlar Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi təsdiq edilmiş və belə müəyyən edilmişdir ki, bu Məcəllə 2000-ci il sentyabrın 1-dən qüvvəyə minsin «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikasının 11 iyul 2000-ci il tarixli Qanununda da həmin Məcəllənin 2001-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minməsi müəyyən edilmişdir. Bəzi normativ hüquqi aktların qüvvəyə minmə vaxtının başqa aktla müəyyən edilməsi həmin aktın qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar qanunvericilik sistemində tənzimləmənin həyata keçirilməsi, başqa normativ-hüquqi aktlarda dəyişikliklərin edilməsi, bəzilərinin ləğv edilməsi, dövlət mexanizmində müəyyən dəyişikliklərin həyata keçirilməsi, həmçinin bir sıra təşkilatı texniki xarakter tədbirlərin görülməsi zərurətinin yaranmasından irəli gəlir.

Normativ-hüquqi aktın dərc edildikdən bir müddət sonra, öncədən müəyyən olunmuş vaxtdan qüvvəyə minməsi qaydası. Azərbaycanda tətbiq olunmur. Bu qaydanı tətbiq edən dövlətlərə Rusiya Federasiyasını, Fransanı, İtaliyanı, Yaponiyanı misal göstərmək olar. Rusiya Federasiyasında federal konstitusiyaya qanunları, federal qanunları, federal qanunlar özündə başqa müddət nəzərdə tutulmamışdırsa, rəsmi dərc olunduqdan 10 gün keçdikdən sonra bütün federasiya ərazisində qüvvəyə minir, Fransada, İtaliyada, Yaponiyada isə insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarına, vəzifələrinə və məsuliyyətinə toxunan qanunların dərc edildikdən bir müddət sonra qüvvəyə minməsi müəyyən edilmişdir. Həmin müddət Fransada, İtaliyada 15, Yaponiyada isə 20 gündür. «Bu ona görə lazımdır ki, hüquq normaları tətbiq və hüquqdan istifadə edən yeni qanununu öyrənmək imkanına malik olsunlar və öz fəaliyyətlərini, davranışlarını onun tələblərinə uyğunlaşdıra bilsinlər».

Hazırda dövlətlərin böyük əksəriyyətində normativ hüquqi aktlar ərazinin genişliyindən asılı olmayaraq bütün ölkə ərazisində eyni vaxtdan qüvvəyə

minməsi qaydasından geniş istifadə olunurdu. Məsələn, Rusiyada, Almaniyada, Fransada bu qayda tətbiq olunurdu. Səbəb isə o idi ki, texniki, təşkilati və kommunikasiya imkanları zəif olduğundan qəbul edilmiş normativ-hüquqi akt bütün ölkə ərazisində eyni vaxtda elan edilə bilmirdi. Odur ki, qəbul edilmiş normativ-hüquqi akt dövlətin yurisdiksiyası altında olan müxtəlif ərazilərə çatdırıldıqdan sonra həmin ərazilərdə ayrı-ayrı vaxtlardan qüvvəyə minirdi.

Normativ-hüquqi aktların müvafiq münasibətlərə tətbiq olunma müddəti onların qüvvədə olma müddəti kimi başa düşülür. Həmin müddətdə normativ-hüquqi akt hüquqi əhəmiyyət daşıyan və icrası məcburi olan, müvafiq münasibətləri tənzimlənməsində əsas götürülən akt kimi qəbul olunur. Normativ-hüquqi aktlar qüvvədə olma müddətinə görə iki qismə müəyyən müddətə (müvəqqəti) qüvvədə olan aktları və müddətsiz (qeyri-müəyyən vaxt) qüvvədə olan aktlara bölünür.

Müəyyən müddətə (müvəqqəti) qüvvədə olan aktlar onların özündə göstərildiyi müddətə kimi qüvvədə olur. Bir sıra hallarda isə normativ-hüquqi aktların qüvvədə olması vaxtı hansısa bir hadisə ilə məhdudlaşır. Normativ-hüquqi aktın özündə göstərilən müddət başa çatdıqdan sonra həmin aktın qüvvədən düşməsinə ehtiyac yoxdur. Məsələn, «Ermənistan silahlı qüvvələrinin hərbi təcavüzünə məruz qalmış ərazilərin yaşayış məntəqələrindəki fiziki və hüquqi şəxslərin 2000-ci il yanvarın 1-dək torpaq vergisini ödəməkdən azad edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikasının Qanununda müəyyən edilmişdir ki, Ermənistan silahlı qüvvələrinin hərbi təcavüzünə məruz qalmış ərazilərin yaşayış məntəqələrindəki fiziki və hüquqi şəxslər 2000-ci il yanvarın 1-dən 2002-ci il yanvarın 1-dək bu məntəqələrin torpaqlarına görə torpaq vergisini ödəməkdən azad edilirlər. Beləliklə, Qanunda həmin müddətin göstərilməsi həm də onun hüquqi qüvvəsinin müddətli xarakter daşmasını müəyyən etmişdir. «Hüquqi şəxslərin dövlət büdcəsinə borclarının güzəştli ödənişi haqqında» 24 oktyabr 2000-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununun 2-ci maddəsində birbaşa deyilir ki, bu Qanunun müddəaları onun qüvvəyə mindiyi tarixdən başlayaraq 5 il ərzində tətbiq edilir.

Bəzən elə olur ki, normativ-hüquqi aktda göstərilən müddət qurtaranadək aktı qəbul etmiş orqan onun qüvvədə olma müddətini uzadır və ya ona müddətsiz xarakter verir. Belə olan halda bu barədə həmin orqan tərəfindən yeni akt qəbul olunur. «Bank və digər kredit təşkilatlarında əhalinin əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən, habelə qiymətli kağızlar üzrə dividendlərdən gəlir vergisinin tutulması üzrə müəyyən edilmiş güzəştin hüquqi qüvvəsinin uzadılması haqqında» 14 dekabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununu buna misal göstərə bilərik. Həmin Qanunda müəyyən edilmişdir ki, «Bank və digər kredit təşkilatlarında əhalinin əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən, habelə qiymətli kağızlar üzrə dividendlərdən gəlir vergisinin tutulması üzrə müəyyən edilmiş güzəştin hüquqi qüvvəsinin uzadılması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun hüquqi qüvvəsi 2002-ci id yanvarın 1-dək uzadılısın.

Normativ-hüquqi aktın özünün bütövlükdə deyil, bir hissəsinin müvəqqəti qüvvədə olması da mümkündür. Belə olan halda, yenə də normativ-hüquqi aktın müvafiq hissəsinin qüvvədə olma müddəti aktın özündə göstərilir. Bütövlükdə, yaxud onun bir hissəsi müvəqqəti qüvvədə ola bilər. Bu halda aktda onun və ya onun müvafiq hissəsinin qüvvədə olma müddəti göstərilir. Göstərilən müddət qurtaran kimi akt, yaxud onun müvafiq hissəsi əlavə elan olunmadan qüvvədəndüşür. Göstərilən müddət qurtaranadək aktı qəbul etmiş orqan aktın qüvvədə olma müddətinin artırılması və ya ona müddətsiz xarakter verilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər».

Özündə hansı müddətə qüvvədə olması göstərilməyən normativ-hüquqi aktlar müddətsiz (qeyri-müəyyən vaxt) qüvvədə olan aktlar hesab olunur. «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Qanununu müəyyən edir ki, normativ-hüquqi akt, onun özündə ayrı hal nəzərdə tutulmamışdırsa, müddətsiz qüvvədə olur. Normativ-hüquqi aktın müddətsiz qüvvədə olması müəyyən mənada şərtidir. Belə ki, hər bir normativ-hüquqi akt zamandan və müvafiq hüquqyaratma subyektinin iradəsindən asılıdır. M.Məlikova düzgün olaraq yazır ki, «qeyri-müəyyən vaxt» anlayışı şərtidir, çünki

qanun zaman daxilində mövcuddur. «Ona görə də qanunun (normativ-hüquqi aktın) qeyri-müəyyən vaxtda qüvvədə olması dedikdə qanunun göstərişləri qanunverici tərəfindən ləğv edilənə və ya dəyişdirilənə qədər onun qüvvədə olmasının dayandırılması müddətinin qabaqcadan nəzərdə tutulmaması başa düşülür».

Müddətsiz (qeyri-müəyyən vaxt) qüvvədə olan normativ-hüquqi aktlar qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallar baş verdikdə öz hüquqi qüvvəsini itirir. Ümumiyyətlə normativ-hüquqi aktların hüquqi qüvvəsini itirməsi onların tənzimləyici rolunun və hüquqi əhəmiyyətinin itirilməsi kimi başa düşülür. Hüquqi qüvvəsini itirmiş normativ-hüquqi akt hüquq normalarının daşıyıcısı olmaqdan məhrum olaraq əvvəl olduğu kimi müvafiq münasibətlərə tətbiq edilmir.

Müddətsiz (qeyri-müəyyən vaxt) qüvvədə olan normativ-hüquqi aktların hüquqi qüvvəsinin itirilməsi üsulları müxtəlifdir. Maddə 89.

Birinci üsul ibarətdir ki, aktı qəbul etmiş və ya qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada bu səlahiyyətləri almış orqan onun qüvvədən düşməsi və yaxud hüquqi qüvvəsinin dayandırılması barədə xüsusi akt onu qəbul etmiş orqanın aktı ilə və ya bunun üçün qanunvericiliklə müvəkkil edilmiş orqanın aktı ilə qüvvədən düşmüş hesab edilir. Həmin akt müvafiq normativ-hüquqi aktın qüvvəsini itirməsini rəsmiləşdirməklə onun normativliyinə xitam verərək qanunvericilik sistemindən çıxarır, yaxud başqası ilə əvəz edir. Məsələn, «Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikasının 14 iyul 2000-ci il tarixli Qanunu Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 2000-ci il sentyabrın 1-dən qüvvəyə minməsini təsbit etdikdən sonra belə müəyyən edir ki, «Azərbaycan SSR İslah Əmək Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında» 1970-ci il dekabrın 23-də Azərbaycan SSR Qanununu ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan SSR İslah-Əmək Məcəlləsi 2000-ci il sentyabrın 1-dən qüvvədən düşmüş hesab edilsin.

İkinci üsul onunla ifadə olunur ki, eyni və yaxud daha yüksək orqan tərəfindən eyni qrup münasibətləri tənzimləyən yeni normativ-hüquqi akt qəbul edilir və bununla da əvvəlki akt öz hüquqi əhəmiyyətini və qüvvəsini itirir. Bu halda, adətən əvvəllər qəbul edilmiş aktın müddəaları ilə yeni qəbul edilmiş aktın müddəaları ilə yeni qəbul edilmiş aktın müddəaları arasında uyğunsuzluq olur ki, bu da yeni aktın tətbiq edilməsini, köhnə aktın isə öz qüvvəsini itirməsini şərtləndirir. «Girov haqqında» 3 iyul 1998-ci il tarixli qanunun qüvvəyə minməsi ilə 1992-ci ildə qəbul edilmiş eyni adlı qanunun qüvvədən düşməsinə buna misal göstərə bilərik.

Müddətsiz (qeyri-müəyyən vaxt) qüvvədə olan normativ-hüquqi aktların hüquqi qüvvəsinin itirilməsinin bir üsulu da bu barədə Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən müvafiq qərarın qəbul edilməsidir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi normativ hüquqi aktların özündən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan aktlara uyğun olub-olmadığını müəyyən etmək səlahiyyətinə malikdir. Konstitusiyaya məhkəməsi hansısa normativ-hüquqi aktın özündən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan akta uyğun olmaması barədə qərar qəbul etdikdə müvafiq normativ-hüquqi akt qərarla müəyyən edilmiş müddətdə qüvvədən düşür.

Müddətsiz (qeyri-müəyyən vaxt) qüvvədə olan normativ-hüquqi aktların hüquqi qüvvəsinin itirilməsinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş başqa bir üsulu isə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə qanunvericilik sistemində daxil olan hansısa normativ-hüquqi akt arasında ziddiyyət yarandıqda həmin beynəlxalq müqavilənin tətbiq edilməsidir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 151-ci və «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Qanununa əsasən Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə əvvəllər qəbul edilərək qanunvericilik sistemində daxil olan normativ-hüquqi aktlar arasında ziddiyyətin yaranması normativ-hüquqi aktın hüquqi qüvvəsinin itirilmə hallarından biridir.

Bizə məlumdur ki, normativ-hüquqi aktların hüquqi qüvvəsi onların qüvvəyə mindiyi vaxtdan başlayır. Bu o deməkdir ki, normativ-hüquqi aktın geriyə qüvvəsi yoxdur, yəni akt qüvvəyə mindiyi dövrdən əvvəl yaranmış münasibətlərə şamil edilmir, başqa sözlə desək, onun qüvvəyə minməsinə qədər edilmiş əməllərə tətbiq olunmur. Normativ-hüquqi aktların geriyə qüvvəsi ümumi qaydaya çevrilsəydi, onun hansı vaxtdan qüvvəyə minməsi öz əhəmiyyətini itirərdi.

Lakin bəzi hallarda normativ-hüquqi aktların qüvvəsi geriyə şamil edilir, yəni müvafiq normativ-hüquqi akt onun qüvvəyə minməsinə qədər edilmiş əməllərə tətbiq olunur. Qanunun geriyə qüvvəsinin müstəsna hallarda mümkünlüyü normativ-hüquqi aktların mətnində göstərilir. Azərbaycan Respublikasında qanunun geriyə qüvvəsinin hansı hallarda mümkün olduğunu birinci növbədə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası müəyyən edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsinin VII hissəsində belə deyilir: «Fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdıran, hüquq məsuliyyətini aradan qaldıran və ya yüngülləşdirən normativ-hüquqi aktların qüvvəsi geriyə şamil edilir. Başqa normativ-hüquqi aktların qüvvəsi geriyə şamil edilmir».

Göründüyü kimi, konstitusiyanın həmin maddəsində normativ-hüquqi aktların geriyə şamil olunma halları aşağıdakılardan ibarətdir:

- fiziki və hüquqi şəxslərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması;
- hüquq məsuliyyətinin yüngülləşdirilməsi.

Konstitusiyanın həmin müddəasına əsasən, ayrı-ayrı normativ-hüquqi aktların özündə onların geriyə qüvvəsinin hansı hallarda yaranması müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 10-cu maddəsində göstərilir ki, əməlin cinayət sayılması və həmin əmələ görə cəza, bu əməlin törədildiyi zaman qüvvədə olan cinayət qanunu ilə müəyyən edilir. Törədildiyi zaman cinayət sayılmayan əmələ görə heç kəs cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna və cəzalandırıla bilməz. Əməlin cinayət sayılmasını və bu əmələ görə cəzanı aradan qaldıran, cəzanı yüngülləşdirən, yaxud cinayət etmiş şəxsin vəziyyətini

başqa cür yaxşılaşdıran cinayət qanununun geriyə qüvvəsi vardır, yəni həmin qanunun qüvvəyə minməsindən əvvəl müvafiq əməli törətmiş şəxslərə, habelə cəza çəkən, yaxud cəzasını çəkmiş, lakin məhkumluğu üstündən götürülməmiş və ya ödənilməmiş şəxslərə şamil edilir. Əməlin cinayət sayılmasını və həmin əmələ görə cəza müəyyən edən, cəzanı ağırlaşdıran, yaxud cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür ağırlaşdıran cinayət qanununun geriyə qüvvəsi yoxdur.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 11-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, inzibati xətalara görə məsuliyyəti yüngülləşdirən və ya onu aradan qaldıran normativ-hüquqi aktların geriyə qüvvəsi vardır, yəni həmin aktlar onların qəbul edildiyi vaxtdək törədilmiş xətalara da şamil edilir. İnzibati xətalara görə məsuliyyət müəyyən edən və ya məsuliyyəti gücləndirən normativ-hüquqi aktların geriyə qüvvəsi şamil edilmir.

Qanunun geriyə qüvvəsinin olmaması prezumpsiyası müasir dövlətlərin qanunvericiliyə xas olan ümumi cəhətlərdən biridir.

Normativ-hüquqi aktın qüvvəsini itirdikdən sonra «yaşaması» da mümkündür. Bəzən elə olur ki, normativ-hüquqi akt qüvvədən düşdüyü vaxtdan sonra da tətbiq edilir. Məsələn elə ola bilər ki, yeni qəbul edilmiş qanun hansısa əmələ görə cinayət məsuliyyətini yüngülləşdirməsin, əksinə ağırlaşdırsın. Belə olan halda cəza təyin edilərkən yeni qəbul olunmuş qanun deyil, əməlin edildiyi vaxt qüvvədə olan, lakin artıq öz hüquqi qüvvəsini itirmiş qanunun müvafiq norması tətbiq ediləcəkdir, yəni əmələ görə təyin edilən cəza köhnə qanunun müəyyən etdiyi həddə uyğun olacaqdır.

Normativ-hüquqi aktların məkana görə qüvvəsi dedikdə, adətən həmin aktların dövlətin yurisdiksiyası altında olan adətən həmin aktların dövlətin yurisdiksiyası altında olan ərazidə qüvvədə olması nəzərdə tutulur. Ərazi dövlət suverenliyinin maddi əsasıdır. Dövlətin suverenliyi onun öz ərazisində ali hakimiyyətə malik olması ilə mümkündür ki, bu da onun daxili suverenliyini ifadə edir. Dövlətin daxili suverenliyi onun öz ərazisində qüvvədə olan və həmin ərazidə yaranan ictimai münasibətləri nizama salan normativ-hüquqi aktlar qəbul etməsi və onları tətbiq etməsi ilə reallaşır.

Dövlətin ərazisinə onun sərhədləri daxilində olan quru, daxili sular və ərazi suları, quru ərazinin, daxili suların və ərazi sularının təki, quru ərazinin, daxili suların və ərazi sularının üzərindəki hava məkanı, su və hava gəmiləri, xüsusi hüquqi rejimə malik olan səfirliklərin və konsulluqların ərazisi və s. aiddir.

Misal göstərmək üçün Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktlarından olan Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin məkana görə qüvvəsi məsələsinə toxunaq Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəllənin 11-ci maddəsindən belə məlum olur ki, Azərbaycan Respublikasının ərazi sularında, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsində, Azərbaycan Respublikasının üzərindəki hava məkanında və iqtisad zonasında törədilən cinayət Azərbaycan Respublikası ərazisində törədilmiş cinayət sayılır. Azərbaycan Respublikasının hava və ya dəniz limanında qeydiyyatda olan, Azərbaycan Respublikasının bayrağı və ya tanınma nişanı altında Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənarında açıq sulara və ya hava fəzasında hərəkət edən su və ya hava gəmisində cinayət törətmiş şəxs, həmçinin Azərbaycan Respublikasının hərbi donanmasına və ya hərbi hava qüvvələrinə məxsus olan gəmidə cinayət törətmiş şəxs də, həmin gəminin olduğu yerdən asılı olmayaraq bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

Normativ-hüquqi aktların məkana görə qüvvəsi dövlətin bütün ərazisinə və ya dövlət ərazisinin ayrı-ayrı hissələrinə şamil oluna bilər. Dövlətin bütün ərazisinə şamil olunan normativ-hüquqi aktlardan fərqli olaraq dövlət ərazisinin müəyyən bir hissəsinə şamil olunan aktların məkana görə hüquqi qüvvəsi yalnız müvafiq hissə ilə məhdudlaşır. Normativ-hüquqi aktların əksəriyyətinin məkana görə qüvvəsi dövlətin bütün ərazisinə şamil olunur. Normativ-hüquqi aktın dövlət ərazisinin müəyyən bir hissəsinə şamil olunması hüquqyaratma orqanı tərəfindən müəyyən edilir və aktın özündən məlum olur. Məsələn, «Azərbaycan Respublikasının Astara, Yevlax, Siyəzən, Hacıqabul və Şəmkir rayonlarının inzibati-ərazi bölgüsündə qismən dəyişikliklər edilməsi haqqında» 12 fevral 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununun məkana görə hüquqi

qüvvəsi həmin Qanunun özündə müəyyən edildiyi kimi, adı çəkilən inzibati ərazi vahidləri ilə məhdudlaşmışdır.

Federativ dövlətlərdə federal orqanlar tərəfindən qəbul olunan normativ-hüquqi aktların məkana görə qüvvəsi dövlətin bütün ərazisinə şamil olunduğu halda federasiya subyektlərinin normativ-hüquqi aktların məkana görə qüvvəsi müvafiq subyektin ərazisi ilə məhdudlaşır. Tərkibində siyasi muxtariyyətə yer verən mürəkkəb unitar dövlətlər bu baxımdan federativ dövlətlərə bənzəyir. Mürəkkəb unitar dövlətlərdən bir də Azərbaycan Respublikasıdır. Azərbaycan Respublikasının tərkibində olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının səlahiyyətli orqanları onun ərazisində tətbiqi və icrası məcburi olan normativ-hüquqi aktlar qəbul edir. Həmin aktların məkana görə qüvvəsi Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisi ilə məhdudlaşır.

Müəyyən bir dövlətin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktının başqa dövlətin ərazisində hüquqi qüvvəyə malik olması və ya başqa dövlətin ərazisində yaranan münasibətləri tənzipləməsi də mümkündür. Bu, eksterritorial prinsip əsasında normativ-hüquqi aktların hüquqi qüvvəsinin digər dövlətin ərazisinə aid edilməsi dövlətin daxili aktı ilə yanaşı, dövlətlər arasındakı sazişlərlə də nizama salınır. Eksterritorial prinsip əsasında normativ-hüquqi aktların hüquqi qüvvəsi dövlətin daxili aktı ilə nizama salındıqda müvafiq aktın normaları başqa dövlətlərin ərazisində yaranmış münasibətlərə də şamil edilir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 12-ci maddəsindən belə məlum olur ki, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarəda törətdikləri əmələ (hərəkət və hərəkətsizliyə) görə, bu əməl həm Azərbaycan Respublikasının, həm də ərazisində törədildiyi xarici dövlətin qanunvericiliyinə əsasən cinayət sayılırsa və bu cinayətə görə həmin şəxslər xarici dövlətdə məhkum olunmamışlarsa, bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edirlər. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər isə Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarəda Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına, Azərbaycan Respublikasının

maraqlarına (mənafelərinə) qarşı cinayət törətdikləri halda habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hallarda və bu cinayətə görə xarici dövlətdə məhkum olunmadıqda, bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilirlər. Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilirlər.

Hazırda müasir dövlətlər normativ-hüquqi aktların eksterritorial qüvvəsinin dövlətlərarası saziş və müqavilələrlə tənzimlənməsi təcrübəsindən də geniş istifadə edirlər. Azərbaycan Respublikası da bu cür müqavilələrin iştirakçısıdır. Onlardan bir də Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv olan dövlətlər arasında Minsk şəhərində bağlanan «Mülki, ailə hüquq münasibətləri və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım haqqında» 1993-cü il 22 yanvar tarixli müqavilədir.

Eksterritoriallıq prinsipinin tətbiq olunduğu sahələrə, ilk növbədə mülki, ailə, cinayət hüququ sahələri aiddir.

Normativ-hüquqi aktların şəxslərə görə qüvvəsi. Normativ-hüquqi aktların şəxsilərə görə qüvvəsi dedikdə, onların ölkə ərazisində bütün şəxslərə yaxud müəyyən kateqoriyaya aid edilən şəxslərə şamil edilməsi başa düşülür. Ümumi qaydaya görə normativ-hüquqi aktlar dövlətin ərazisində olan və ya fəaliyyət göstərən bütün fiziki və hüquqi şəxslərin iştirak etdiyi münasibətləri tənzimləyir. Bu qayda, ilk növbədə daha vacib və mühüm əhəmiyyəti normativ-hüquqi aktlara aiddir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin mühüm əhəmiyyətli normativ-hüquqi aktlara misal göstərə bilərik. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 9-cu maddəsinin 1-ci bəndində belə müəyyən edilmişdir ki, mülki qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən bütün fiziki və hüquqi şəxslər üçün qüvvədədir.

Belə bir ümumi qaydanın olmasına rəğmən normativ-hüquqi aktın ölkə ərazisində olan və fəaliyyət göstərən bütün şəxslər üçün qüvvədə olmasını istisna edən hallar da var. Həmin hallarla əlaqədar normativ hüquqi aktların müəyyən kateqoriyaya aid edilən şəxslər üçün qüvvədə olmaması və yaxud əksinə, yalnız müəyyən kateqoriyaya aid edilən şəxslər üçün qüvvədə olması mümkündür. Məsələn, bütün Azərbaycan ərazisində birbaşa qüvvədə olan Azərbaycan

Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunan insan hüquq və azadlıqları vətəndaşlığından, irqindən, dini, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsə şamil edilir. Vətəndaş hüquqları barəsində isə bunu demək mümkün deyil. Cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak hüququ, dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ, seçki hüququ və s. vətəndaş hüquqları əcnəbilər, vətəndaşlığı olmayan şəxslərə şamil edilmir. Beləliklə, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər kateqoriyasına aid olan şəxslər üçün Konstitusiyanın müvafiq normalarının qüvvəsi istisna olunur. Bu cür istisnaedici hallar daha çox dövlətin ərazisində olan və ya fəaliyyət göstərən bütün fiziki və hüquqi şəxslərin iştirak etdiyi münasibətləri tənzimləyən aktlara aiddir. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində isə həmin Məcəllənin hansı şəxslərə şamil olunmaması birbaşa göstərilir. Əmək Məcəlləsinin 6-cı maddəsində bu Məcəllənin aşağıdakı şəxslərə şamil edilməməsi təsbit olunur:

- a) hərbi qulluqçulara;
- b) məhkəmə hakimlərinə;
- c) Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatlarına və bələdiyyəyə seçilmiş şəxslərə;
- ç) xarici ölkənin hüquqi şəxsi ilə həmin ölkədə əmək müqaviləsi bağlayıb əmək funksiyasını Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən müəssisədə (filialda, nümayəndəlikdə) yerinə yetirən əcnəbilərə;
- d) podrat, tapşırıq, komisyon, müəlliflik və başqa mülki-hüquqi müqavilələr üzrə işləri yerinə yetirən şəxslərə.

Hətta Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin də müəyyən kateqoriyaya aid edilən şəxslərin iştirak etdiyi münasibətlərə tətbiq olunmaması mümkündür. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 9-cu maddəsinin 2-ci bəndində deyilir ki, mülki qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydalar, əgər qanunda ayrı hal nəzərdə tutulmayıbsa, əcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və xarici hüquqi şəxslərin iştirak etdiyi münasibətlərə də tətbiq olunur. Bu o deməkdir ki, qanunda nəzərdə tutulduğu halda mülki qanunvericilik

əcənəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və xarici hüquqi şəxslərin iştirak etdiyi münasibətlərə tətbiq olunmayacaqdır.

Normativ-hüquqi aktın müəyyən kateqoriyaya aid edilən şəxslər üçün qüvvədə olmasını istisna edən hallardan biri də xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndələri və toxunulmazlıq hüququna (diplomatik immunitetə) malik olan şəxslərlə bağlıdır. Beynəlxalq hüquq normalarına əsasən həmin kateqoriyadan olan şəxslər eksterritoriallıq hüququna malik olduğundan onlar başqa dövlətin ərazisində cinayət törətdikləri və ya inzibati xəyata yol verdikləri halda həmin dövlətin qanunları ilə məsuliyyətə cəlb edilə və ya onlar barəsində məcburiyyət tədbirləri tətbiq oluna bilməz. Bu isə o deməkdir ki, müvafiq aktların onlar üçün qüvvəsi istisna olunur. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 11-ci maddəsinin 5-ci bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikası ərazisində cinayət törətmiş xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndələrinin və toxunulmazlıq hüququna malik olan digər şəxslərin cinayət məsuliyyəti haqqında məsələ beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq həll edilir. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 15-ci maddəsinin 7-ci bəndində də Azərbaycan Respublikasında toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən əcnəbilərin bu dövlətin ərazisində törətdikləri inzibati xətalara görə məsuliyyət məsələsinin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun həll edilməsi təsbit olunmuşdur.

Yalnız müəyyən kateqoriyaya aid edilən şəxslər üçün qüvvədə olan normativ-hüquqi aktları iki qismə bölmək olar. Birinci qismə aid olan aktların özündə birbaşa onların aid edildiyi və ünvanlandığı şəxslərin dairəsi göstərilir. Məsələn, «Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun 1-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, bu Qanun Azərbaycan Respublikasında məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin məskunlaşdırılması, sosial müdafiəsi tədbirlərini və bununla əlaqədar dövlət orqanlarının vəzifələrini müəyyən edir. Bu Qanun hansı şəxslər məcburi köçkün və ona bərabər tutulan şəxs hesab edilməlidir, onu da müəyyən edir.

Müəyyən kateqoriyaya aid edilən şəxslər üçün qüvvədə olan normativ-hüquqi aktların ikinci qisminə aid olan aktlarda onların ünvanlandığı şəxslərin dairəsi birbaşa göstərilir. Bu həmin aktlarda ifadə olunan normaların məzmunundan məlum olur.

Normativ-hüquqi aktların qüvvəsinin aid edildiyi şəxslərin dairəsi müxtəlif əsaslarla müəyyənləşir. Bu cür əsaslara şəxslərin peşə mənsubiyyəti, əmək fəaliyyətinin sahəsi, cinsi, dövlətlə hüquqi bağlılığı (vətəndaşlığı), yaşı, sağlamlıq vəziyyəti və s. aiddir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, normativ-hüquqi aktların şəxslərə görə qüvvəsi, adətən dövlətin ərazisində olan və ya fəaliyyət göstərən şəxslərlə məhdudlaşır. Lakin elə aktlar da var ki, onların qüvvəsi dövlətin ərazisindən kənarında olan şəxslərə də şamil edilir. Məsələn, cinayət qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında cinayət törətmiş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün də qüvvədədir.

Hətta əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər də cinayət qanunvericiliyində göstərilən hallarda Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında törətdikləri əməllərinə görə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilərlər.

3. AR DİN –in normativ hüquqi aktları.

Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları

Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və hədlərdə, yalnız Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə onların səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlər üzrə qəbul edilə bilər. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları qərarlar formasında qəbul edilir. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilən təlimatlar, əsasnamələr, nizamnamələr və qaydalar qərarlarla təsdiq edilir.

Normativ hüquqi akt mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul olunduqda bu normativ hüquqi aktın istinad etdiyi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktı göstərməli və həmin aktın icrası məqsədi ilə qəbul olunduğu qeyd edilməlidir.

AR DİN-in normativ-hüquqi aktı – Daxili İşlər Naziri tərəfindən təsdiq edilmiş, dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulan, göstərişləri ümumməcburi xarakter daşıyan yazılı sənəddir.

ƏMR – DİN sistemində daxil olan struktur bölmələrin yaradılması, yenidən təşkili və ləğv edilməsi, onların vəzifə və funksiyalarının müəyyənləşdirilməsi, xidməti fəaliyyətin müxtəlif istiqamətlərinin hüquqi tənzimlənməsi də daxil olmaqla nazirliyin fəaliyyət sisteminin ən vacib məsələləri üzrə verilir.

ƏSASNAMƏ – daxili işlər orqanlarında struktur bölmələrin hüquqi statusunu, yəni səlahiyyətlərini, vəzifələrini, funksiyalarını, habelə hər-hansı bir fəaliyyət növünün əsas prinsip və istiqamətlərini, həyata keçirilməsinin ümumi qaydalarını sistemləşdirilmiş şəkildə özündə əks etdirən normativ-hüquqi aktdır.

TƏLİMAT – bu və ya digər fəaliyyət növünün kim tərəfindən, hansı qaydada və hansı üsul və metodlarla həyata keçirilməsini müəyyən edən normalardan ibarətdir.

QAYDALAR – ayrı-ayrı fəaliyyət növlərinin həyata keçirilmə üsullarını müəyyən edir.

NİZAMNAMƏ – bu və ya digər fəaliyyət növünü və ya nazirliyin sisteminə daxil olan təsərrüfat subyektlərinin hüquqi statusunu nizama salan normaların sistemləşdirilmiş məcmusudur.

Daxili İşlər Nazirliyinin normativ-hüquqi aktları Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunur. Normativ-hüquqi aktların hazırlanması və qəbul edilməsi üçün əsas aşağıdakılardır.

1. Azərbaycan Respublikası Qanunları;
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları;
3. Daxili İşlər Nazirinin tapşırığı;
4. DİN Kollegiyasının qərarları;
5. DİN baş idarə və idarələrinin müəyyən olunmuş qaydada təsdiq edilmiş iş planı və ya həmin xidmətlərin rəhbərlərinin təşəbbüsü;
6. DİN norma yaradıcılıq fəaliyyətinə dair tədbirlər planı.

Normativ-hüquqi aktların hazırlanmasının keyfiyyətinə görə nazirliyin idarə rəisləri məsuliyyət daşıyır. Normativ-hüquqi aktın hazırlanması həmin aktda tənzimlənməsi nəzərdə tutulan fəaliyyəti təşkil etmə səlahiyyətinə malik olan idarə tərəfindən həyata keçirilir.

Normativ-hüquqi aktın layihəsinin hazırlanması bir neçə idarəyə tapşırıldıqda onun hazırlanmasını iş planında və ya rəhbərin tapşırığında 1-ci göstərilən idarə təşkil edir və ya həyata keçirir. Layihənin hazırlanması hazırlıq müddəti üçün cavabdeh olan icraçı və digər vəzifə şəxslər müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikası Qanunlarının, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarının, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarının icrasına dair normativ hüquqi aktın layihəsinin hazırlanması və qəbulu müddəti, başqa müddət nəzərdə tutmayıbsa, 1 qayda olaraq, 1 aydan artıq olmamalıdır. Daha mühüm, mürəkkəb və böyük həcmli normativ-hüquqi aktların, o cümlədən digər icra hakimiyyəti orqanı ilə birlikdə qəbul olunan aktların hazırlanması zamanı daxili işlər nazirinin əmri ilə daha təcrübəli əməkdaşlarından ibarət işçi qrupu yaradıla bilər. Xüsusilə mühüm məsələlər üzrə

normativ-hüquqi aktların layihələri DİN-in kollegiyasında, naziryanə əməliyyat müşavirələrində müzakirə oluna bilər.

Layihənin məzmunu onun tənzimləmə predmetini tam şəkildə əks etdirməli, bu sahədə qəbul olunmuş digər normativ-hüquqi aktlara uyğun olmalı, onun düzgün anlaşılmasını asanlaşdırmalıdır. Layihənin başlığı sənədin məzmununu dəqiq əks etdirməli və qısa olmalıdır. Normativ-hüquqi aktın strukturu hüquqi tənzimləmə mövzusunun məntiqi inkişafını təmin etməlidir. Əmrin mətni bir qayda olaraq şərh və sərəncam hissələrindən ibarət olur. Şərh hissəsində əmrin qəbul edilməsi məqsədi və səbəbi göstərilir. Verilən sərəncamın əsaslandırılmasına ehtiyac yoxdursa, əmrdə şərh hissəsi olmaya bilər. Normativ-hüquqi aktın layihəsinin mətni tərkib hissələrinə: əmrlərdə – bəndlərə, yarımbəndlərə, abzaslara; əsasnamə, təlimat, qayda və nizamnamələrdə isə fəsillərə, bəndlərə, yarımbəndlərə və abzaslara bölünür. Abzaslar istisna olmaqla hər bir tərkib hissəsinin öz nömrəsi olur.

Normativ-hüquqi aktların layihəsinin mətni sadə və aydın dildə , imkan daxilində qısa cümlələrlə verilir. Mətdə verilən norma və göstərilən müxtəlif mənalarda başa düşülməsini aradan qaldırmaq məqsədilə çoxmənalı söz və ifadələrdən, metafora və epitetlərdən istifadə olunmasına yol verilmir. Terminlər layihədə Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik aktlarında qəbul olunmuş terminologiyaya uyğun olaraq eyni bir mənada işlədilməlidir. Normativ-hüquqi aktın layihəsində az işlədilən hüquqi, texniki və xüsusi terminlərin istifadəsi zəruri olduqda, sənədin mətnində onların mənası (anlayışı) verilir.

NƏTİCƏ

Normativ-hüquqi aktlar dünyanın bir çox ölkələrində hüququn yeganə əsas mənbəyi kimi çıxış edir. Bu, roman-german hüquq ailəsinə daxil olan ölkələrə, həmçinin həmin hüquq ailəsinə yaxın olan hüquqi sistemlərə aiddir. Azərbaycanda o cür ölkələrdən biridir. Azərbaycan Respublikasında normativ-

hüquqi aktlar hüququn yeganə əsas mənbəyidir. Azərbaycanın milli hüquqi sisteminə aid bu xüsusiyyət bir çox postsosialist dövlətləri, o cümlədən Rusiya Federasiyası üçün də xarakterikdir. Sosialist hüququ üçün normativ-hüquqi aktların daha xarakterik olması marksist-leninçi Hüquq nəzəriyyəsində normativ-hüquqi aktlara xüsusi əhəmiyyət verilməsi və hüququn həmin mənbəyinin daha dərin və əhatəli şəkildə öyrənilməsinə səbəb olmuşdur. Postsovet respublikalarında normativ-hüquqi aktlar hüququn yeganə əsas mənbəyi kimi öz mövqeyini qoruyub saxladığına görə indi də dövlət və hüquq nəzəriyyəsində hüququn digər əsas mənbələri ilə müqayisədə onun təhlilinə və izahına daha geniş yer verilir.